

De la llengua literària a l'estàndard més inclusiu i funcional

L'actualització successiva de la proposta normativa

ISIDOR MARÍ (Institut d'Estudis Catalans)

Per la seva claredat, pel seu equilibri i, en definitiva, pel seu interès, ens plau de reproduir aquest article, publicat en el setmanari El Temps del 12-5-2015.

Els inicis: una normativa per a la llengua escrita culta

Com és sabut, la recuperació del català com a llengua de cultura, a partir de la segona meitat del segle XIX, va fer evident la necessitat d'elaborar i difondre una normativa moderna i generalment compartida que servís de referència a un model de llengua literària vàlid per a tots els territoris. Aleshores *llengua literària* no es referia tan sols a la literatura creativa, sinó a la comunicació escrita culta en general, ja que l'escriptura era gairebé l'única forma de comunicació supralocal.

Al cap d'un temps, es van identificar els referents que calia tenir en compte —i conciliar ponderadament— en aque-

lla codificació: la tradició dels millors clàssics catalans, defugint els arcaïsmes; l'adequació a l'origen etimològic dels mots, salvant excepcions justificades, i sobretot la incorporació del capital viu dels diversos parlars catalans, que no sols havien de confluir gradualment, després de segles de fragmentació, sinó que també havien de recuperar l'expressivitat més genuïna, superant les interferències acumulades al llarg dels segles de subordinació al castellà, o al francès.

Va ser, per tant, sobre els dos pilars de la llengua històrica i la llengua viva que la codificació moderna del català es va obrir pas fa poc més d'un segle, gràcies a la institucionalització que va emprendre eficaçment la Diputació de Barcelona amb Enric Prat de la Riba des

de 1907, que continuaria la Mancomunitat de Catalunya el 1914, i que reprendria el 1932 la Generalitat de Catalunya.

Entorn de l'Institut d'Estudis Catalans es van aplegar els dos lingüistes aleshores més eminents: Antoni M. Alcover —que estudiaria la diversitat dels parlars catalans i promouria la implicació dels diferents territoris en la recuperació de la llengua— i Pompeu Fabra —que seria el principal artífex de la sistematització i la funcionalitat de les primeres propostes normatives.

Des de l'Institut d'Estudis Catalans, Fabra va saber superar —no sense controvèrsies— les pressions conservadores dels Jocs Florals, els particularismes territorials i les tendències popularistes barcelonines del «català que ara es parla». Les etapes en què es va promulgar la normativa moderna del català són conegudes: les normes ortogràfiques de 1913 es van completar amb el diccionari ortogràfic de 1917; el 1918 apareix la primera gramàtica normativa de Fabra (revisada el 1933), i el 1932, amb el *Diccionari general de la llengua catalana*, Fabra culminava aquella primera proposta en el camp del lèxic.

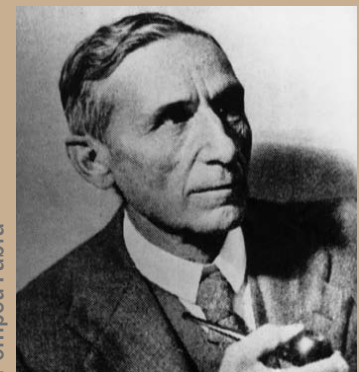
Al llarg d'aquells anys es van consolidar alhora el prestigi de Fabra i l'au-



Prat de la Riba

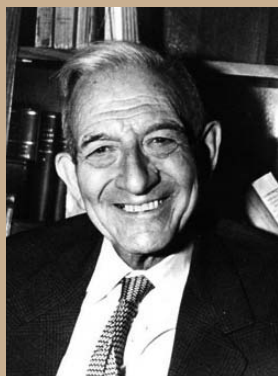


Antoni M. Alcover



Pompeu Fabra

Joan Coromines



Francesc de B. Moll



A.M. Badia i Margarit



toritat acadèmica de l'Institut: durant els anys trenta desapareixen els sectors antinormativistes de Catalunya, els escriptors valencians assumeixen i adapten la proposta amb les Normes de Castelló (1932) i, a les Balears, Alcover abandona les posicions discrepans que havia mantingut. D'aquesta manera, en tan sols vint anys, quedava establerta la normativa del català modern, que amb successives actualitzacions arribaria al dia d'avui.

No oblidem, tanmateix, que la difusió d'aquella proposta normativa es va fer enmig d'enormes adversitats i limitacions: no era fàcil estendre-la al conjunt de la societat sense un sistema educatiu i un sistema comunicatiu sòlids, sobretot més enllà de Catalunya. Però el fet que pels anys trenta, malgrat la dictadura de Primo de Rivera i l'atzarosa evolució de l'autonomia republicana, ja hagués estat assumida pels sectors culturals de tot el territori és un fet admirable que no sols posa de manifest l'encert de la proposta, sinó que confereix a l'autoritat acadèmica de l'IEC una legitimació social més valuosa i profunda que el posterior reconeixement jurídic formal de la seua funció per al conjunt de la llengua catalana.

En bona part, l'adhesió social es va guanyar per la voluntat d'adequar la normativa als diversos parlars catalans, que ja es manifesta des de l'inici en tots els plans de la normativa, per més que el gran dinamisme cultural barceloní hagués influït marcadament en la caracterització del català literari. En ortografia, per exemple, l'escriptura dels plurals femenins —*bones, pedres, elles*— respon a la pronúncia valen-

ciana i occidental, encara que segons l'etimologia i la llengua antiga haurien hagut de mantenir les terminacions en *-as*. En morfologia, de manera semblant, s'inclouen variants valencianes o balears en les conjugacions: *parlol parleparl*. I en el diccionari s'hi incorporen també des del primer moment mots específics usats dels diferents territoris: *graneralescombra; tomatal tomàquetltomàtiga...*

La represa de la postguerra

L'extensió d'aquell valuós consens social i territorial, encara fràgil, es va interrompre amb la dictadura franquista, que no sols va impedir l'ensenyament i l'ús públic del català, sinó que va arribar a combatre les mateixes normes de l'IEC: és prou significatiu que el 1943 la reedició de les obres de Jacint Verdaguer s'hagués condicionat al manteniment de l'ortografia pre-fabriana.

Malgrat tot, primer en la clandestinitat i progressivament des de les esclatxes de permissivitat del règim, la difusió i l'actualització de la normativa es va poder reprendre, gràcies a l'obra de lingüistes vinculats a l'IEC, encara que l'aprovació institucional de les seues obres no fos explícita.

Així, Joan Coromines prepara l'edició de la gramàtica pòstuma de Fabra (1956), Antoni M. Badia i Margarit compendia el 1962, en castellà, la gramàtica catalana vigent, i apareixen les gramàtiques destinades al País Valencià —de Manuel Sanchis Guarner (1950) i Carles Salvador (1951)— i a les Balears —de Francesc de B. Moll (1962, 1968)—, que aproximen i adapten la

proposta normativa als usuaris dels respectius territoris.

D'altra banda, el 1954 es publica la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana* de Fabra, que seria objecte de diverses addicions i actualitzacions, si bé a petita escala.

A partir dels anys seixanta el català recupera alguns espais públics, però les restriccions de l'ensenyament, l'edició i l'ús públic del català continuaven limitant a cercles minoritaris l'accés a la varietat comuna culta de la llengua, sobretot fora de la Catalunya urbana. No seria fins als anys setanta, amb la transició democràtica posterior a la mort del general Franco, que es veuria formalment reconeguda l'autoritat acadèmica de l'IEC, el qual, amb el suport de les institucions d'autogovern, podria emprendre successives actualitzacions d'estatuts acompanyades de l'ampliació dels seus membres i dels seus recursos. És aleshores quan s'aborden iniciatives rellevants destinades a ampliar i actualitzar les orientacions normatives.

Nous àmbits d'ús, noves orientacions: l'adequació de la varietat estàndard

Amb la progressiva recuperació de l'ús oficial, educatiu i comunicatiu, la necessitat de proporcionar orientacions específiques per als diversos camps de coneixement va portar a la creació del Centre de Terminologia Termcat (1985), per acord entre la Generalitat de Catalunya i l'IEC. L'activitat terminològica desplegada des d'aquell moment ha permès acompanyar l'expansió dels llenguatges d'especialitat,

amb la col·laboració de les seccions i filials de l'Institut, els especialistes del món universitari i dels centres d'investigació, les administracions i els més variats sectors d'activitat.

Des d'aquell moment, l'Institut aborda l'aplicació de recursos informàtics tant als treballs terminològics com als lexicogràfics. És aleshores que neix un projecte singularment important: el Corpus Textual de la Llengua Catalana, que serà fonamental per als treballs posteriors de codificació lingüística i donarà lloc al Diccionari Descriptiu del Català Contemporani, base de qualsevol treball futur de normativa lèxica.

Paral·lelament, es fa imprescindible atendre les necessitats dels nous mitjans de comunicació audiovisuals: la ràdio, el cinema i la televisió havien adquirit un paper social rellevant. En col·laboració amb les universitats, l'IEC dona forma a les primeres propostes per a l'estàndard oral: criteris per a la pronunciació i la morfologia adequades per a les comunicacions generals o locals, formals o col·loquials. Al llarg dels anys vuitanta avança significativament la recuperació del català al País Valencià i les Balears, de manera que es fa imprescindible prestar una atenció especial a tots els aspectes de la variació, dialectal i funcional. La comunicació supralocal ja no és merament escrita, ni se centra tan clarament en textos de caràcter formal: per això des d'aleshores la varietat comuna se sol anomenar estàndard. Una varietat estàndard que no és uniforme, sinó que admet variants geogràfiques i estilístiques.

Subratllem, però, que no és exacte ni convenient compartimentar les variants geogràfiques amb criteris administratius: al nord valencià es diu *penso*, a les Terres de l'Ebre es diu *esta*, a Eivissa es diu *meua*, a Menorca es diu *pensés*...

Una ràdio de les Balears pot parlar de *gossos* com una de Barcelona pot parlar de *cans*. Les modalitats regionals de l'estàndard no són tampoc uniformes, ni compartiments estancs.

I des del punt de vista funcional o estilístic no es tracta de considerar que són vàlides indistintament en tots els casos les expressions més formals i les més col·loquials: cal distingir quan és pertinent usar opcions formals (*hom creu que ambdós devien conèixer-los*) o resulta més adequat usar els equivalents més col·loquials (*es creu que tots dos devien conèixe'ls*).

Així, la dualitat correcte/incorrecte va quedar englobada en un concepte més ampli i més precís: l'adequació o inadequació a la situació comunicativa. Un enunciat pot ser correcte des del punt de vista ortogràfic i gramatical, però ser totalment inadequat des del punt de vista comunicatiu —per incoherent, per desconexió del context o per haver triat un registre impropí—. Inversament, hi ha textos que transgredeixen la normativa i són exemples modèlics d'adequació: moltes obres mestres de la literatura en són exemples. Aquesta és una característica present en totes les llengües de les societats complexes d'avui: els diàlegs informals de les pel·lícules en anglès, francès o castellà no usen el mateix llenguatge que els noticiaris de la televisió. La conseqüència és que les

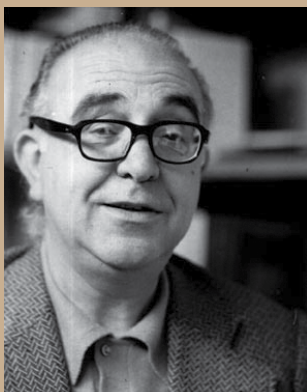
orientacions normatives han de ser molt més inclusives i minucioses: actualitzar la normativa no és exactament fer-la més senzilla, sinó fer-la més flexible i detallada, més adaptada a tots els usos de tots els usuaris.

En aquests criteris es basa l'actualització que s'ha dut a terme, partint de l'obra de Fabra, en el diccionari normatiu, que en les successives edicions i ampliacions que ha conegut des de 1995 fins avui ha incorporat milers de mots de procedències, camps de coneixement i graus de formalitat molt diversos. Per això es va adoptar l'acord —segurament revisable— de no marcar l'origen dels mots, a fi de subratllar que es tracta d'un cabal lèxic disponible per a tots els usuaris i no circumscrit territorialment. I els milions de consultes en línia que rep el DIEC acrediten que els usuaris el consideren un recurs ben útil. La proposta d'estàndard lèxic que ha dirigit Joan Veny donarà aviat orientacions més precises sobre l'ús adequat dels mots que presenten variants arreu del territori de la llengua.

També ha estat rellevant, en el cas dels noms propis, l'actualització de les propostes onomàstiques, tant per als noms i cognoms personals com per als topònims, especialment amb el *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* (2003, 2009) i el *Nomenclàtor toponímic de la Catalunya del Nord* (2007). El nomenclàtor toponímic de les Balears també està gairebé enllestit. I no podem oblidar els criteris que s'han elaborat i difós per a adaptar al català noms propis i altres llengües d'altres sistemes d'escriptura.



Manuel Sanchis Guarner



Carles Salvador



Joan Solà



En aquest procés s'inscriu l'actualització en curs de l'ortografia, i sobretot de la gramàtica normativa —laboriosa i complexa precisament perquè cal donar compte de tota la variació geogràfica i estilística, partint d'importants treballs recents, com la *Gramàtica del català contemporani* que va dirigir Joan Solà (2002, 2008), i consultant encara molts altres experts. I de manera immediata l'Institut prepara l'elaboració d'un diccionari normatiu de nou encuny, que ben aviat passarà a ser el projecte principal de la Secció Filològica.

El diàleg progressiu entre l'ús i la norma

Tal com acabam de veure, hi ha una interacció permanent entre l'evolució de l'ús i les propostes normatives, un procés que convé comprendre si més no en les seues línies essencials. Contràriament al que es podria pensar, no són els lingüistes ni les acadèmies, que «creen» les normes. La proposta normativa sempre neix de l'observació del bon ús: és en els enunciats, orals i escrits, que la llengua mostra als lingüistes la seua organització gramatical i lèxica, fonètica i gràfica. Sigui des d'una corporació acadèmica, sigui amb un altre tipus d'intervenció codificadora, personal o col·lectiva, la proposta normativa selecciona i explicita com a models de referència les solucions que es consideren les més adequades entre els usuaris més solvents i prestigiosos: no és tampoc una simple qüestió de freqüència estadística, per tant.

De fet, la proposta normativa és en bona part la descripció explícita d'unes

normes socials implícites i preexistents en l'ús. Només en la mesura en què l'ús és imprecís o fluctuant, la proposta té un caràcter prescriptiu —selecciona i prioritza l'ús que es considera més convenient.

A mesura que la proposta normativa és assumida socialment, la norma es consolida i es resol la fluctuació preexistent. Aleshores s'ha establert una nova norma social, que esdevé autònoma i ja no és fàcilment modificable, ni tan sols per l'autoritat normativa. I l'evolució de la llengua fa que el cicle torni a començar amb noves propostes d'actualització.

El procés pot semblar complex, però això és precisament el que podem observar, en general, en el cas de les propostes inicials de Fabra i l'IEC. Avui, per exemple, ja no té sentit qüestionar el manteniment de la *hac* inicial etimològica (*home*, *haver*) ni recuperar la *hac* tradicional de mots com *rahó* o *Vich*. Els gerundis col·loquials com *caiquent* o *visquent* ja està generalment acceptat que no han de transcendir a la llengua formal, per més que siguin genuïns. I s'han implantat en l'ús (però no del tot) mots com *entrepà* o *bústia*, que semblava difícil que desplaçessin interferències flagrants. Aquests casos ens mostren el caràcter dinàmic i variable de les relacions entre l'ús i la norma, que sempre depenen de les condicions sociolingüístiques, que en el cas del català tenen una especial complexitat, com després veurem.

Al mateix temps, aquestes observacions ens permeten comentar quin és l'àmbit adequat d'aplicació de les propostes normatives: la varietat comuna o estàndard en les seues diverses moda-

litats geogràfiques o estilístiques. La normativa serveix de referència a l'hora d'establir convencions per a les altres varietats, però no tindria sentit pretendre que s'hi ajustassin els textos antics, els escrits dialectals, el llenguatge infantil o l'ús col·loquial espontani. En aquestes altres varietats cal propiciar la consolidació de criteris àmpliament compartits, però externs en bona part a la normativa lingüística pròpiament dita. En totes les llengües, els experts en aquests camps —creadors, traductors o assessors— contribueixen a definir les especificitats lingüístiques corresponents, i és positiu que en aquest desplegament dels recursos expressius hi hagi una bona cooperació amb l'autoritat acadèmica.

I la cooperació amb tots els professionals de la llengua en general —docents, creadors o assessors— resulta indispensable en el nostre cas i en el moment actual, tant per la complexitat especial de la situació sociolingüística del català com per la difusió imminent de les noves propostes normatives gramaticals.

La seguretat lingüística i la qualitat de la llengua

Dominar una llengua —qualsevol llengua, també la pròpia— no és en cap cas un objectiu senzill. Prou que ho saben tots els qui s'hagin endinsat en la complexitat del llenguatge tècnic d'una professió, en algun aspecte de la creació literària o en l'exigència de fluïdesa i precisió de l'expressió oral. Això explica que en moltes llengües s'hagi detectat, al llarg de les darreres dècades, una inseguretat notable entre els usuaris i una quantitat significativa



d'errors en els textos formals de difusió pública, que sovint no tenen prou qualitat lingüística.

Hi ha factors sociolingüístics generals que ho expliquen: la diversitat creixent de les societats a causa de la gran mobilitat de població, que dona lloc a contextos nous d'adquisició i aprenentatge de la llengua; l'enorme freqüència dels contactes interculturals multilingües que permeten les tecnologies actuals de comunicació, ara omnipresents; l'abundant diversificació dels gèneres de comunicació multimèdia, amb insòlites formes d'escriptura espontània i abreujada; l'accés generalitzat de la població a les comunicacions públiques, també com a emissors; la mateixa reducció de la funció d'estratificació social que tenia el domini formal de la llengua...

Ara bé, en el cas de la llengua catalana hi ha factors històrics i sociopolítics específics que incrementen la inseguretats dels usuaris i dificulten la qualitat de la llengua en els usos formals públics. Un llibre recent de Miquel Àngel Pradilla (*La catalanofonia. Una comunitat del segle XXI a la recerca de la normalitat lingüística*) ho analitza amb detall.

La presència del català en el sistema educatiu, els mitjans de comunicació, l'administració, el món del treball i la vida pública en general ha estat (i encara és) marcadament deficitària,

sobretot fora de Catalunya. Els canvis demogràfics han estat enormes: després de l'arribada de centenars de milers de ciutadans de la resta d'Espanya al llarg del segle XX, en les darreres dècades centenars de milers de persones de llengües i cultures molt diverses s'han incorporat a la nostra societat, que no ha comptat amb les competències, recursos i mitjans d'acolliment necessaris. El predomini de la llengua estatal en moltes funcions públiques, sobretot en alguns territoris, dona lloc a una allau d'interferències difícils d'evitar. A part de la fragmentació administrativa, la interposició estatal ha impedit activament la consolidació de relacions culturals i comunicatives normals entre els països de llengua catalana, fins al punt d'arribar a negar la identitat de la llengua, promoure el secessionisme i atacar de nou la difusió d'una varietat estàndard comuna... En definitiva: l'Estat que hauria d'haver respectat i protegit la diversitat lingüística (art. 3 de la Constitució) i que s'havia compromès a promoure la unitat i l'ús del català signant la Carta Europea de les Llengües Regionals o Minoritàries ha esdevingut un dels obstacles més adversos de la recuperació del català.

No negarem que hi ha punts de la normativa lingüística que reclamen una actualització. I per això l'IEC hi treballa tan intensament com pot. Però no és cert, ni és just, ni és oportú, afirmar que l'estat actual de la normativa lingüística catalana sigui un factor decisiu en la inseguretats dels usuaris o en la qualitat insatisfactòria dels textos públics, orals o escrits. És més: la resolució de la inseguretats o la manca de qualitat, i fins i tot la consolidació de la varietat estàndard, depenen principalment de la superació dels obstacles sociopolítics, i no tant de la intervenció de l'acadèmia o dels mateixos professionals de la llengua.

Si hem de ser justos, cal reconèixer que, malgrat els obstacles, millora significativament la competència en llengua catalana de molts conciutadans, també de molts dels nousvinguts; que en la mesura en què s'ha aconseguit un espai comunicatiu en llengua catalana —a internet o en els mitjans més

L'Estat que hauria d'haver respectat i protegit la diversitat lingüística (art. 3 de la Constitució) i que s'havia compromès a promoure la unitat i l'ús del català signant la Carta Europea de les Llengües Regionals o Minoritàries ha esdevingut un dels obstacles més adversos de la recuperació del català.

convencionals— la qualitat de la llengua hi progressa també de forma ben visible, i que en general, en els àmbits professionals en què el català ha aconseguit un ús satisfactori, la seguretat lingüística i la qualitat de la llengua avancen clarament.

El moment actual ens exigeix una gran conjunció d'esforços, que tots siguem conscients d'on són les dificultats principals que hem de remoure, i que cadascú assumeixi la part de responsabilitat que té, sigui en la superació d'aquest context sociopolític advers, sigui en la millora de l'aprenentatge, l'ús, la seguretat lingüística i la qualitat dels textos de difusió pública.

Tenim la capacitat d'avançar satisfactòriament fins a la plena normalitat de la llengua i la consolidació d'un estàndard inclusiu i funcional. En aquest procés l'Institut d'Estudis Catalans estarà al costat de tots els professionals de la llengua —docents, creadors o assessors—, dels responsables de les institucions, dels mitjans de comunicació, de les empreses i organitzacions, i del conjunt de la societat, i cooperarà sempre tant com podrà a la consolidació de la llengua, actualitzant progressivament les orientacions normatives per a respondre a les noves necessitats. ♦